

Іван ДАНИЮК
Київ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ САМОПІЗНАННЯ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Проблеми національного самопізнання та національного відродження постійно знаходилися в полі зору видатних представників українського національного руху. Одне з чільних місць у цьому плані належить вченому та політичному діячу кінця XIX – першої третини XX ст. Михайлу Грушевському.

Михайло Грушевський цими проблемами займався фактично протягом всього свого творчого життя. Варто зауважити, що вирішення даних проблем у Михайла Грушевського знаходимо на двох рівнях діяльності – політичної і наукової. Ці два рівні діяльності взаємно доповнювали один одного, а тому не важливо, в якій формі він вирішував вищеозначені проблеми – у формі політичної діяльності чи наукової праці. Навіть після повернення в Радянську Україну вчений продовжує висвітлювати проблеми національного відродження і національного самопізнання, однак у доступній йому формі – наукової роботи.

Політичною діяльністю вчений займався менше, ніж науковою – близько 20 років (з 1905 по 1924 р.). І хоча політична діяльність вченого була досить інтенсивною, однак кульмінаційним піком діяльності М.Грушевського справедливо вважають його перебування на посаді голови Української Центральної Ради у 1917 – 1918 рр. Не будемо детально зупинятися на даному питанні, оскільки останнє широко висвітлено у літературі.

До проблеми самопізнання нації Михайло Грушевський підходив насамперед як історик. Адже саме історія, як мало яка наука, дає цілісне розуміння власної нації, висвітлюючи політичні, економічні, соціальні, культурні та низку інших відносин протягом тривалого історичного процесу.

Найбільший внесок у національне відродження України Михайло Грушевський зробив завдяки публікації своєї багатотомної “Історії України – Руси”. Так, у передмові до першого видання цієї фундаментальної праці, автор писав наступне (зберігаємо правопис та стиль): “Мині мило, що вихід сеї книги припадає на століття нашого національного відродження; нехай вона буде йому привітом! Вправді невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумніший може часом ніж інші, але суспільність, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу. “Ув’яте истину, и истина свободитъ вы!” – сю девізу діячів нашого національного відродження можемо повторити й по пятьдесятьох літах, додавши тільки “волю” і “працю”, як неминучих спутників знання в поході до забезпечення ліпшої будучности свому народу”¹.

Таким чином, ми бачимо, що Михайло Грушевський вважав пізнання народом своєї історії своєрідним очищенням. Сьогодні, констатуючи реальні історичні знання нашого народу, маємо визнати, що українська нація має пройти повторний “катарсис” з метою повернення історичної пам’яті та засвоєння уроків свого минулого.

Михайло Грушевський так відкликається про XIX століття, яке він вважав століттям національного відродження: “Імя “України” зростає ся з сими змаганнями і надіями, з сим бурхливим вибухом українського житя, що для пізнійших поколінь стає провідним огнем, невичерпним джерелом національного і суспільно-політичного усвідомлення, надій на можливість відродження і розвою. Літературне відродженне XIX в. прийняло се ім’я для означення свого національного житя”².

Михайло Грушевський український історичний процес бачив схематично (виходячи із філософської концепції Г.В.Ф.Гегеля) – наступним чином: “Уживши старої історіософічної

термінології, сї двї доби політичного українського життя – стару, княжу, і новїшу – народню (козацьку), можна б назвати тезою й антитезою, що доходять до сїнтези в столїтю українського відродження”³.

Вчений вважав український національний рух не випадковим, а цілком закономірним суспільним явищем: “Українство прогресивне, демократичне, соціальне українство, що виражає стремління свідомої частини українського суспільства, це не теорема довільно вимислена якоюсь кучкою людей, а органічний наслідок історичного процесу, логічний висновок з історичних умов українського життя та фактів його сучасних відносин”⁴.

Великого значення Михайло Грушевський надавав українознавству. Ще в “Автобіографії” він говорив про те, що “Українознавство являється для мене будучою спеціальністю, лише вагався з котрого боку підійти до нього: чи від славїстики чи від історії”⁵. Наукове українознавство він трактував як “ріжні галузи науки, присв’ячені дослїду і пізнанню українського народу і його території в сучасности і минувшости”⁶.

Важливо вказати на бачення Михайлом Грушевським генезису поняття українознавства: “Поняття українознавства, як дослїдження минулого і сучасного українського народу, його властивостей і особливостей, його території і різноманїтних умов, які впливають на життя і розвиток, – могло сформуватися лише поступово і головним чином протягом минулого столїття”⁷.

Що ж стосується складових українознавства, то до останнього Михайло Грушевський відносив історію українського народу, українську мову і літературу, фольклор, економічну історію і економічну географію, економіку і статистику, археологію, етнологію, антропологію, фізичну географію, право, медичну статистику.

Можна зробити припущення, що відповідно поглядам Грушевського українознавство у своїй цілісності сприйняття об’єкта дослїдження (України і українства як феномену світового масштабу) й було тим оптимальним засобом самопізнання нації, її рефлексії та в перспективі подальшого національного відродження.

Однак Михайло Грушевський як політик та вчений світового рівня ніколи не належав до прихильників замкнутості, а тому в політичній сфері висував проекти входження України спочатку у європейську, а потім і у світову федерацію.

Погляди Михайла Грушевського щодо європейської федерації актуальні і для сучасної історії, оскільки протягом останніх десятиліть все більше поглиблюється європейська інтеграція.

Звичайно, не варто розглядати відповідне твердження вченого як пророцтво, оскільки в першій чверті ХХ ст. ідея європейської та світової федерації розглядалася у тісній зв’язці із соціалістичним майбутнім планети. Нині українська держава поки що не є представленою в усіх європейських структурах (зокрема, у Європейському Союзі), хоча неодноразово заявляла про своє рішуче прагнення увійти до останніх.

Національне відродження неможливе без когнітивного елементу – національного самопізнання, адже тільки усвідомивши своє “Я” можна повноцінно його розвивати, відроджувати. А реалізація повною мірою національного самопізнання неможлива без системи освіти, тому Михайло Грушевський вказує: “Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги...”⁸.

Вперше необхідність запровадження українознавчих кафедр в усіх вузах України історик обґрунтував ще в 1907 році: “Тутешні університети й вищі школи в першій лінії повинні забезпечити й наукове розроблення ріжних галузей українознавства й їх науцанне, викладанне”⁹.

Виходячи із домінанти українознавства у національній системі освіти, вчений виділяв інші важливі проблеми, зокрема, зміст виховного процесу та мови викладання у школах: “Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб’ється на самостійну дорогу істновання”¹⁰. У своїй праці “Про українську мову і українську школу”, яка спочатку друкувалась частинами у газеті “Село” у 1910 – 1911 рр., він детально висвітлює проблему становища української мови в Російській імперії. Дуже важливим є той момент, що вчений бачив систему науки як постійний лозунг від початкових класів до університетської науки і звідти – до індивідуального осмислення кожного пізнавального явища.

М.Грушевський був переконаний у тому, що викладання українською мовою має пронизувати всю систему освіти – від початкової до вищої. Як слушно зауважує А.Веремчук, “на сьогодні залишається актуальним застереження М.Грушевського, що доки якась мова не має доступу до вищої школи, доки вона не слугує органом викладання в університетах та інших вищих школах, доки вона не стала знаряддям наукової роботи у викладі і в книжках, доти суспільство, народність,

що говорить цією мовою, буде відчувати себе у становищі “нижчої” культурно-неповноцінної народності¹¹.

Вчений розумів велике виховне значення історії. Тому він відводив важливе місце у виховному процесі викладанню історії України. Звертаючись до досвіду наших предків, Михайло Грушевський вказував на те, що вони: “Старалися, щоб їх (“оповідання про минувшину свого краю і народу” – *І.Д.*) на пам’ять учили підлітки та молоді люди і передавали потім у дальше покоління. Добирали й ріжних способів на те, щоб ці оповідання передавались з роду в рід, по можливості вірно й незмінно. Коли вивчать дітей змолоду, вони пам’ятають до старости, вчать дітей і внуків”¹².

В той же час Михайло Грушевський відзначав, що “навчання історії в українській школі” ... “повинне вирватись з тих вузьких рамок і вийти на широкий простір універсалізму”¹³, тобто те, що історія України має включати не лише історію українського народу (як історія Росії початку ХХ ст. включала історію лише російського народу), а й історію інших народів світу.

Однією із обов’язкових умов національної педагогіки є знайомство із екологічною культурою даного краю, його специфіки, своєрідності. “Вчування у красоти природи загострює змисли людини, дає їй невловимі враження, поглиблює чуття, а це дає зміст глибоких душевних зацікавлень”¹⁴.

Михайло Грушевський вважав, що саме з природою пов’язані естетичні переживання, які “складають надзвичайну властивість характеру. Естетизм пронизує усі сфери життя: в поезії, в музиці, в одязі, в побуті, ставленні до природи, у високій моралі. Отже, важливо відмітити, що ефективно удосконалення людини, а також і цілого народу, досягається шляхом естетичних переживань у різних ділянках життя”¹⁵. Тому цілком логічно із цього випливає практична настанова: “Дітям слід прищепити розуміння того, що природа є жива, що вона – джерело нашого добробуту. А тому не нищити її, а старанно піклуватися про неї”¹⁶.

А.Веремчук зауважує, що при аналізі праць Михайла Грушевського приходимо до висновків про актуальність поглядів вченого й педагога на використання фольклорного та обрядового матеріалу, народної пісні, всіх жанрів образотворчого та декоративного-вжиткового мистецтва у навчальному та позанавчальному виховному процесі для всебічного розвитку особистості, які полягали в наступному:

1. Народна педагогіка забезпечує єдність національного та загальнолюдського. Вона нерозривно пов’язана з мовою, історією, релігією, трудовою діяльністю.
2. До засобів народної педагогіки Михайло Грушевський відносив національні звичаї й традиції, обрядовість, фольклор, народно-поетичну і пісенну творчість, родинні реліквії.
3. Ефективності родинного виховання сприяє додержання принципів народності, природовідповідності й культуровідповідності¹⁷.

Окрім змісту національної освіти, важливі також форми організації навчальних структур. Під час науково-педагогічної діяльності у Львівському університеті Михайло Грушевський вбачав свою місію у створенні в Галичині національної системи освіти. Саме з цією метою він у січні 1905 року зі сторінок “Літературно-Наукового Вісника” звернувся до галицької громадськості із закликом до закладання українських приватних гімназій¹⁸. Враховуючи ту обставину, що розбудова національної освітньої системи не отримувала підтримки (передусім фінансової) з боку австрійських та галицьких урядових та чиновницьких структур, вчений пропонував як стартовий капітал для фінансування приватного українського шкільництва використати кошти, зібрані українською громадськістю на будівництво театру. На жаль, ця пропозиція стала додатковим чинником охолодження стосунків між істориком та керівництвом національно-демократичної партії.

Система освіти здатна виховати національно свідомі кадри у більшій кількості (при існуванні мережі приватних шкіл) та кращої якості (виховання різнобічне), аніж це дозволяють зробити непрямі засоби впливу – театральні вистави.

Важливо зазначити, що на 1910 рік життя підтвердило правоту вченого у плані необхідності заснування приватних гімназій, оскільки на цей час у Галичині існувало 15 освітніх інституцій різного типу, в тому числі 6 гімназій.

Ідея видатного історика про більшу ефективність української приватної освіти значною мірою актуальна і для сучасної системи освіти в Україні. Не дивлячись на те, що ми маємо самостійну українську державу, підтримка останньою українського характеру системи освіти недостатня. Не варто розраховувати лише на державну підтримку (передусім фінансову) системи освіти, оскільки держава не в змозі через низку причин (передусім, через економічну кон’юнктуру) фінансувати українську освіту. Звичайно, є багато підстав для скептичних прогнозів, однак ентузіазм поряд із підприємливістю здатен привести до реалізації ідеї приватної української освіти через сто років після того, як одним із перших цю ідею висловив Михайло Грушевський.

Вчений, історик писав праці з проблем національної педагогіки і був досвідченим педагогом. Його педагогічна діяльність почалася у 1894 році у Львівському університеті і з невеликими перервами тривала до останніх років життя. М.Грушевського як видатного педагога високо оцінювало багато вчених, зокрема, його учень, а пізніше історик, І.Крип'якевич, який у своїй праці "Михайло Грушевський. Життя й діяльність" дав надзвичайно високу оцінку своєму вчителю¹⁹.

Варто зауважити, що хоча вчений постійно працював у сфері вищої освіти, він також видавав підручники для початкової та середньої школи. В цьому плані варто передусім назвати підручник "Історія України: Приладжена до програми вищих початкових шкіл і низших класів середніх шкіл", яка неодноразово перевидавалася тощо.

Таким чином, можна підсумувати, що Михайло Грушевський своєю політичною діяльністю та науковою творчістю значною мірою сприяв національному самопізнанню та відродженню. Особливо важлива у цьому плані наукова творчість та діяльність, насамперед у плані відстоювання концепції української національної освіти. Важливе місце в даній концепції вчений відводив українознавству, українській мові, українській історії, етнології та екологічній культурі на національній основі. На це були орієнтовані як його теоретичні праці, так і практична педагогічна діяльність.

¹Грушевський Михайло. Передмова до першого видання // Історія України – Руси. Т.1. – К., 1991. – Сторінка в репринтному виданні не пронумерована. За загальною нумерацією – С. LXXXII.

²Там само. – С. 2.

³Там само. – С. 20.

⁴Грушевський М. Развитие украинскихъ изучений въ XIX в. и раскрытіе въ нихъ основныхъ вопросовъ украиновѣденія / Переклад Л.Лимана //Український історик. Ч. 103. – 1989. – С. 176 – 177.

⁵Грушевський Михайло. Автобіографія. – Торонто, 1965. – С. 2.

⁶Грушевський Михайло. На порозі Нової України. Гадки і мрії. // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 213.

⁷Грушевський М. Развитие украинскихъ изучений въ XIX в. ... – С. 82.

⁸Грушевський Михайло. Про українську мову і українську школу. – К., 1991. – С. 13.

⁹Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби. // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. XXXVII. – С. 213.

¹⁰Грушевський Михайло. Про українську мову і українську школу... – С. 13.

¹¹Веремчук А.П. Теоретичні основи виховання у працях М.С.Грушевського. – Рівне, 1998. – С. 216.

¹²Грушевський М. Історія України: Приладжена до програми вищих початкових шкіл і низших класів середніх шкіл". – К., 1994. – С. 6.

¹³Грушевський Михайло. На порозі Нової України ... – С. 189.

¹⁴Грушевський М. Український національний характер. // Віра й культура. – Вінніпег, 1959. – Число 4 (64). – С. 15.

¹⁵Там само. – С. 18.

¹⁶Там само. – С. 22.

¹⁷Веремчук А.П. Теоретичні основи виховання у працях М.С.Грушевського ... – С. 127.

¹⁸Грушевський М. Що ж далі (В справі руських гімназій). // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. XXIX. – С. 5.

¹⁹Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність. // Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К., 1992. – С. 483.